

Lygių galimybių
kontrolieriaus
tarnyba

Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje

Nacionalinės
apžvalgos 2024
santrauka

Leidinį parengė Ieva Laugalytė, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba

Kokybinį tyrimą atliko Mažvydas Karalius

Redagavo Sandra Balžekaitė

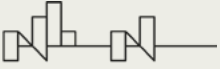
Už pagalbą rengiant apžvalgą dėkojame Adai Balčiūnaitei, Rasai Vilkauskaitei, asociacijai „Trans Autonomija“. Ypač dėkojame tyrimo dalyviams ir dalyvėms už pasitikėjimą ir pasidalijimą patirtimis.

Parengta įgyvendinant projektą **„Centre – translyčių žmonių balsai“**. Šis projektas yra dvišalė iniciatyva, kurią įgyvendina Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, bendradarbiaudama su Norvegijos Karalystės lygybės ir nediskriminavimo kontrolieriaus įstaiga.

Vilnius, 2024

Projektą finansuoja Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos finansinių mechanizmų dvišalio bendradarbiavimo fondas.

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

ĮVADAS

2019 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba išleido nacionalinę translyčių asmenų padėties apžvalgą¹. Joje įvardytos sisteminės problemos, su kuriomis susiduria translyčiai žmonės Lietuvoje, – sunkumai keičiantis asmens tapatybės dokumentus, neapibrėžtumas dėl prieigos prie sveikatos priežiūros paslaugų, diskriminacija darbo rinkoje, problemos dėl tinkamos duomenų apsaugos, gajos neigiamos visuomenės nuostatos ir kt. Apžvalga taip pat parodė, kad translyčių žmonių teisių apsaugai ir lygiateisiškumui užtikrinti Lietuvoje trūksta teisinio reglamentavimo ir strateginio požiūrio į žmogaus teises. Prabėgus penkeriems metams nuo pirmosios apžvalgos pasirodymo, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba parengė antrąją translyčių asmenų padėties apžvalgą, kuria siekė įvertinti, ar ir kaip per tą laiką pasikeitė visuomenės nuostatos, teisinė bazė ir translyčių žmonių patirtys ją naviguojant. Apžvalgą sudaro visuomenės nuostatų apie translyčius asmenis tyrimas, teisinio reguliavimo apžvalga bei kokybinis tyrimas.

Šiame leidinyje trumpai pristatomos antrojoje apžvalgoje surinktos įžvalgos apie Lietuvoje gyvenančių translyčių ir nebinarinės lyties tapatybės asmenų patirtis įvairiose gyvenimo srityse, visuomenės nuostatų tyrimo rezultatai bei rekomendacijos valstybės institucijoms, suformuluotos remiantis surinkta medžiaga.

¹ Tamulionytė, E. ir Žilvinskas, A. (2019). *Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: Nacionalinė apžvalga*. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Prieiga internetu <https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje-nacionaline-apzvalga.pdf>

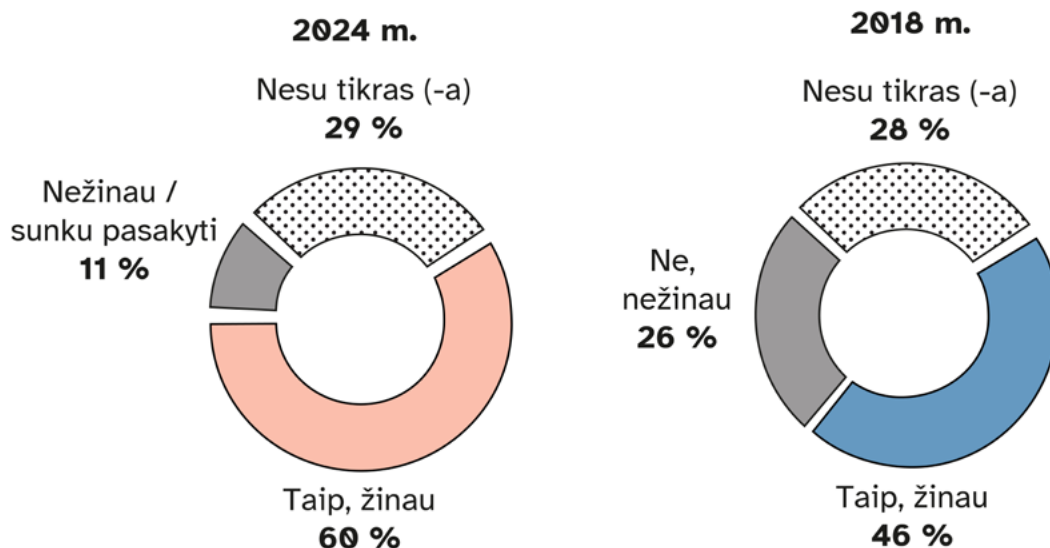
Visuomenės nuostatų apklausa

Visuomenės nuostatomis apie translyčius žmones ir jų pokyčiui pamatuoti 2024 m. vasario 18–25 d. LGKT užsakymu „Spinter tyrimai“ atliko reprezentatyvią visuomenės nuostatų apie translyčius asmenis apklausą. Jos rezultatai buvo lyginami su 2018 m. atlikta visuomenės nuomonės apklausa².

Translytiškumo samprata

Pirmiausia visuomenės nuostatų apklausa buvo siekiama išsiaiškinti, ar Lietuvos gyventojai (-os) žino, kas yra translytis žmogus ir kaip ši informacija juos / jas pasiekia.

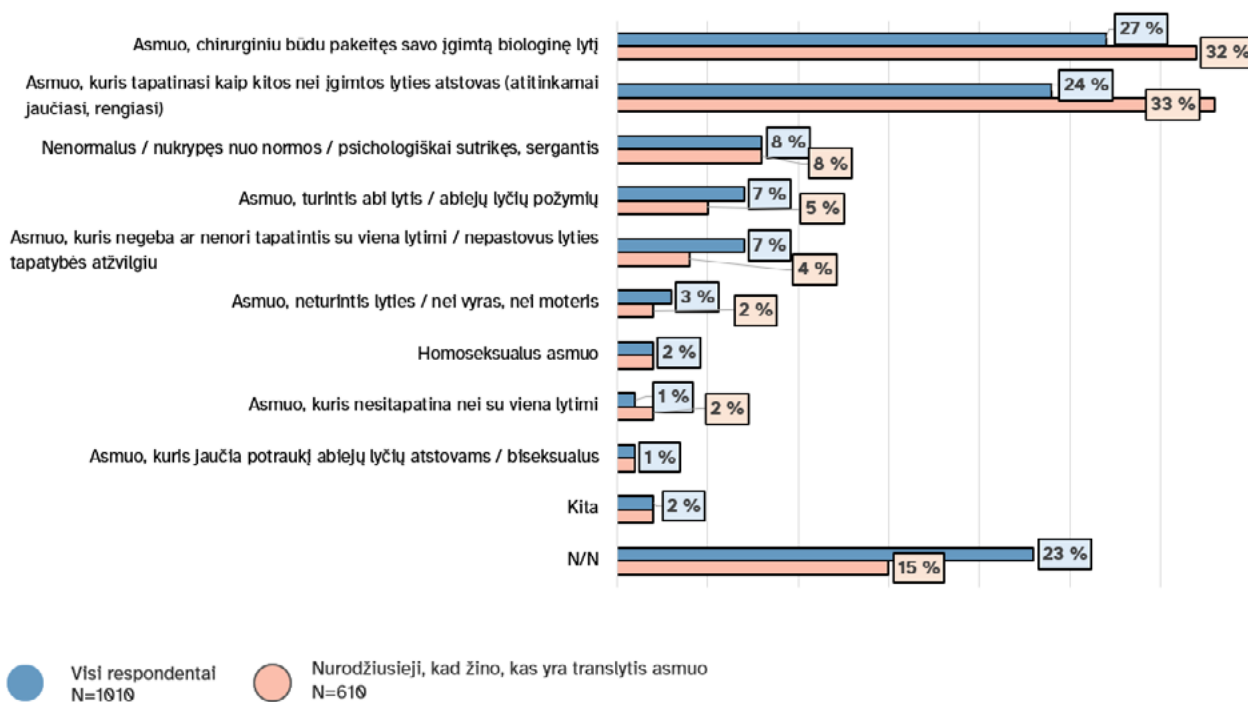
Ar žinote, ką reiškia sąvoka „translytis asmuo“?

1 pav. Sąvokos „translytis asmuo“ numanomas žinojimas (proc.)

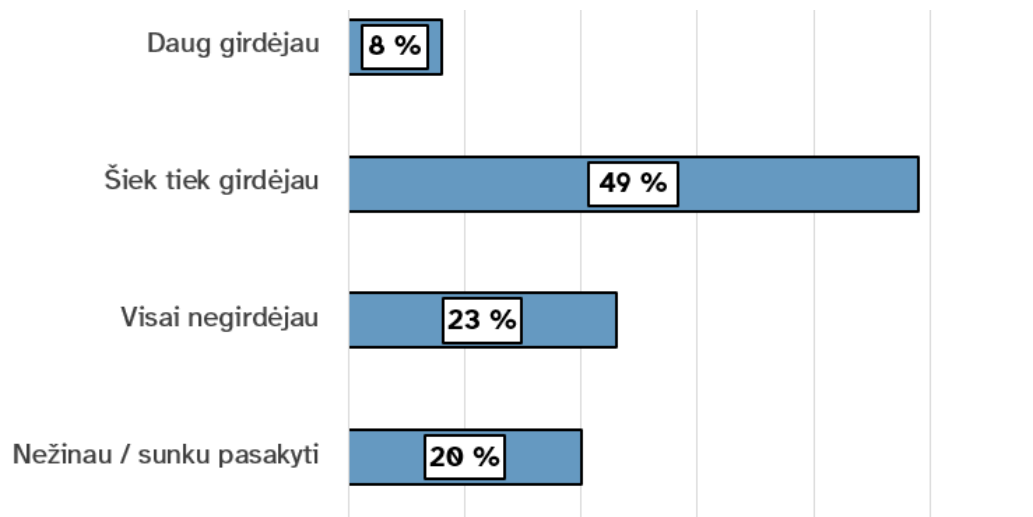
² Tamulionytė, E. ir Žilvinskas, A. (2019). *Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje: Nacionalinė apžvalga*. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Prieiga internetu https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/translyciu-asmenu-padetis-lietuvoje_nacionaline-apzvalga.pdf

Apibūdinkite, kaip jums atrodo, kas yra translytis asmuo?

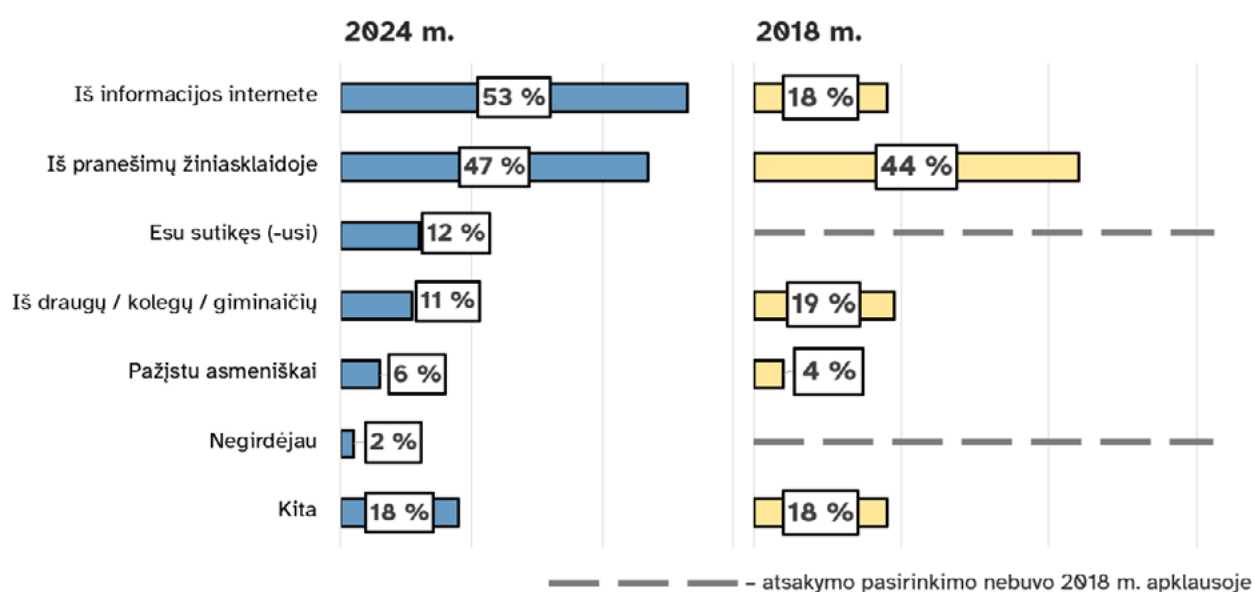
2 pav. Sąvokos „translytis asmuo“ suvokimas. Atviras klausimas, respondentai (-ės) galėjo nurodyti savo atsakymų variantus. Lentelėje lyginami atsakymai tarp žinojusių, kas yra translytis žmogus, ir tų, kurie nežinojo. Galimi keli atsakymai; suma viršija 100 proc.

Ar girdėjote apie nebinarinės lyties tapatybės asmenis?

3 pav. Numanomas žinojimas apie nebinarinės lyties tapatybės asmenis.

Jeigu esate anksčiau girdėję apie translyčius asmenis, iš kokių šaltinių jus pasiekė ši informacija?

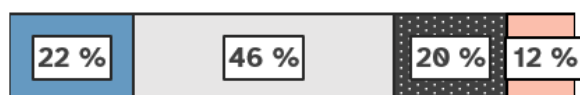
4 pav. Šaltiniai, iš kurių teko girdėti apie translyčius asmenis. Galimi keli atsakymai; suma viršija 100 proc.

Nuostatos translyčių asmenų atžvilgiu

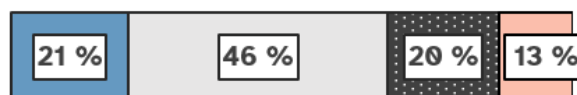
Antrąją klausimyno dalimi buvo siekiama išsiaiškinti visuomenėje vyraujančias nuostatas translyčių asmenų atžvilgiu įvairiuose socialiniuose kontekstuose.

Kaip jaustumėtės, jeigu:

Jūsų darbovietėje dirbtų translytis žmogus

Jūsų kaimynystėje gyventų translytis žmogus

Vadovaujamą postą Lietuvoje užimtų translytis žmogus

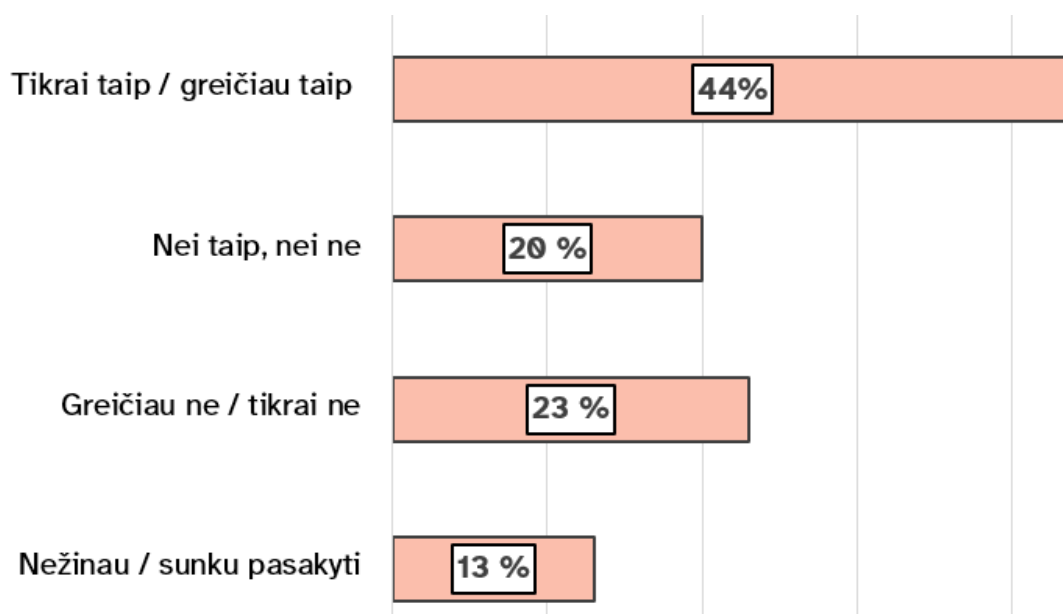

Mokykloje, kurioje mokosi jūsų vaikas, dirbtų translytis žmogus

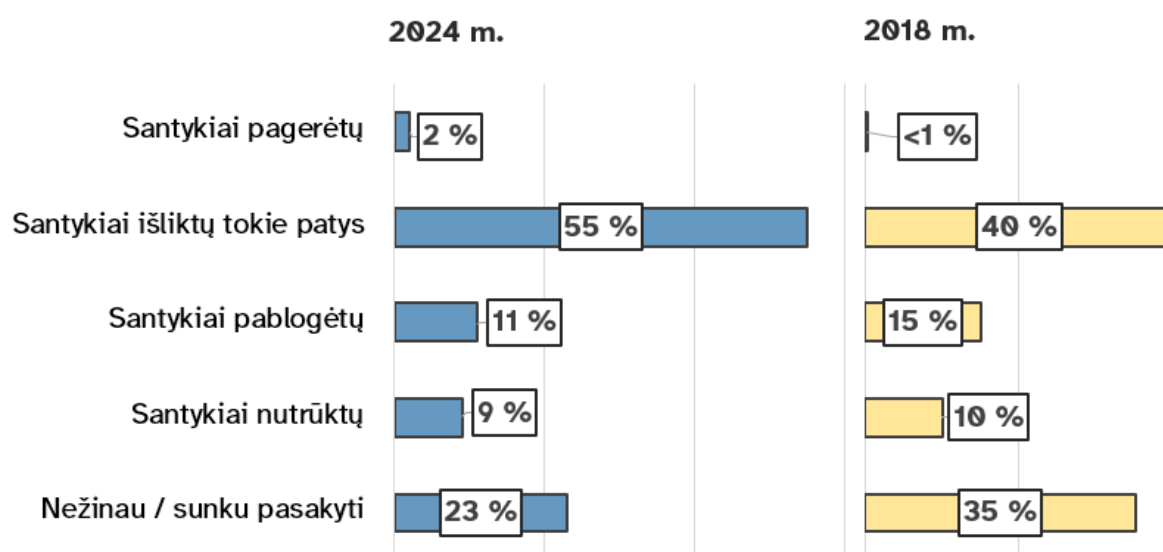
5 pav. Translyčių asmenų priėmimas skirtinguose socialiniuose kontekstuose.

Ar sutiktumėte išnuomoti būstą translyčiam asmeniui?

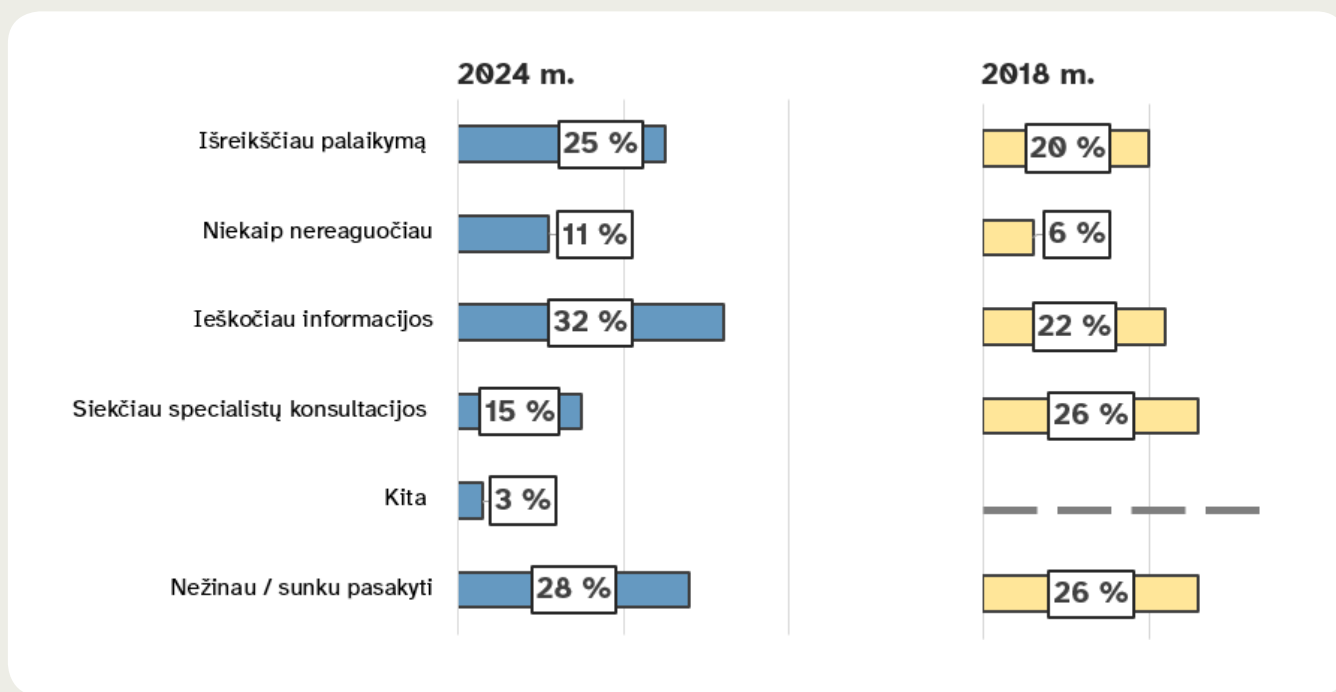
6 pav. Nuostatos nuomoti būstą translyčiam asmeniui.

Jeigu sužinotumėte, kad jūsų artimas draugas yra translytis, kaip tai paveiktų jūsų tarpusavio santykius?

7 pav. Reakcija į artimo draugo translytiškumą.

Jeigu jūsų vaikas jums pasakytų, kad yra translytis, kaip jūs reaguotumėte?

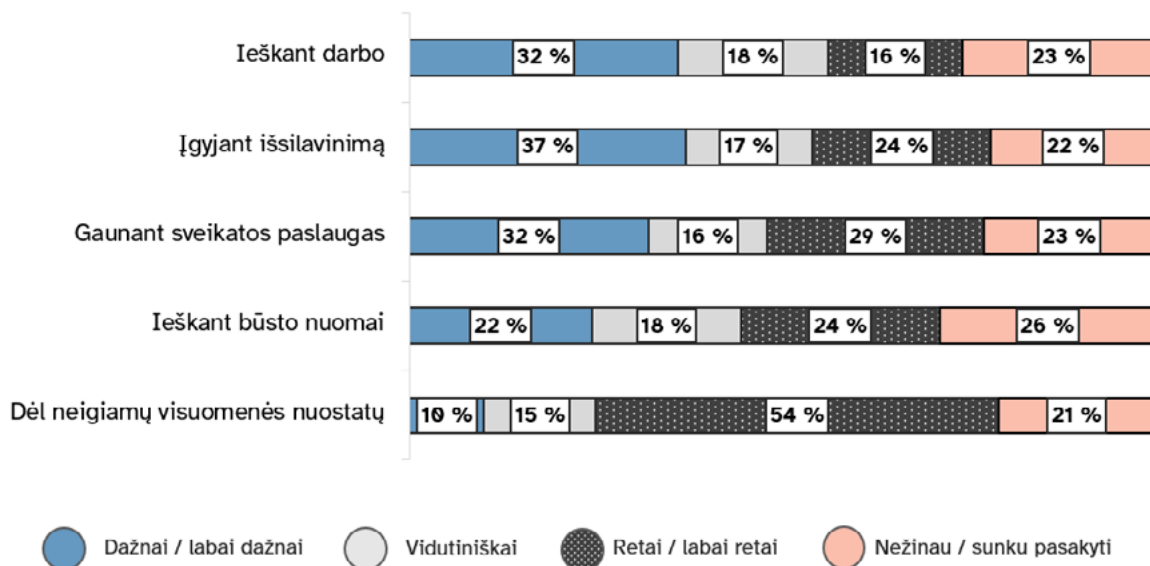

8 pav. Reakcija į vaiko translytiškumą. Galimi keli atsakymo variantai, suma viršija 100 proc. 2018 m. buvo klausiami apie reakciją į pilnamečio vaiko atsiskleidimą.

Požiūris į translyčių asmenų padėtį Lietuvoje

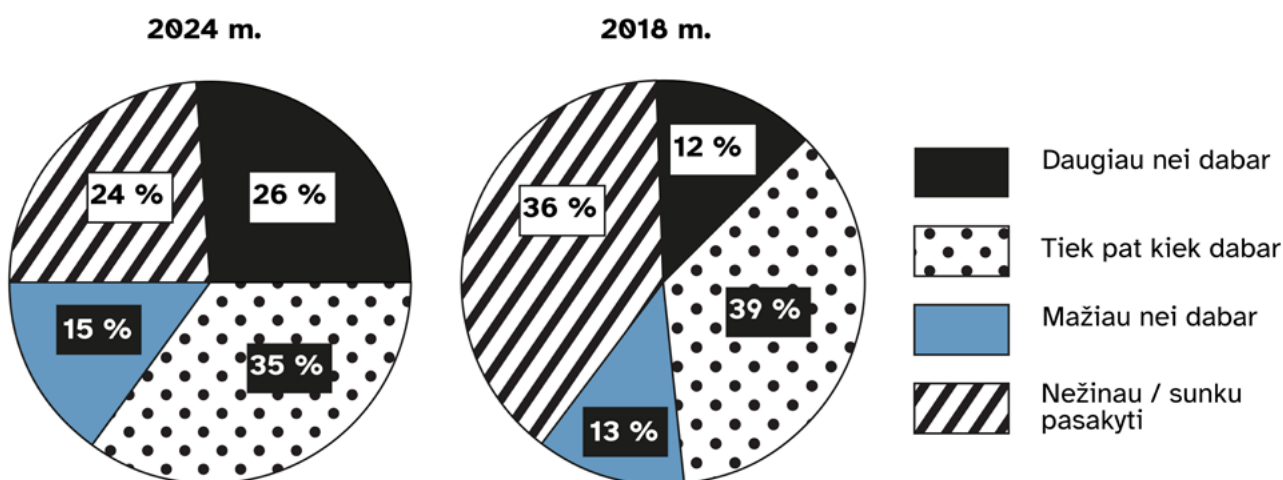
Trečiaja apklausos dalimi buvo siekta įvertinti tyrimo dalyvių požiūrį į translyčių asmenų padėtį ir lygiateisiškumą Lietuvoje.

Kaip manote, ar Lietuvoje gyvenantys translyčiai žmonės susiduria su sunkumais?

9 pav. Numanomi sunkumai, su kuriais susiduria translyčiai žmonės.

Jūsų nuomone, kiek valstybė turėtų užtikrinti translyčių asmenų apsaugą nuo diskriminacijos (darbo rinkoje, gaunant viešąsias, sveikatos paslaugas, siekiant įgyti išsilavinimą ir pan.)?

10 pav. Valstybės apsaugos nuo diskriminacijos užtikrinimas translyčiams asmenims.

Tyrimo apibendrinimas

Visuomenės nuostatų tyrimas parodė, kad visuomenė apie translyčius asmenis ir jiems kylančius iššūkius žino nedaug, tačiau vis dar turi nemažai išankstinių neigiamų nuostatų. Pavyzdžiui, 36 proc. respondentų (-čių) nesijaustų patogiai, jei mokykloje, kurioje mokosi jų vaikas, dirbtų translytis asmuo, 35 proc. – jei translytis asmuo eitų vadovaujama postą Lietuvoje. Translytiškumas ir translyčiai asmenys vis dar dažnai suvokiami stereotipiškai – tapatybės suprantamos per medicininės tranzicijos prizmę.

2024 m. atliktos apklausos rezultatus palyginus su 2018 m., beveik kiekvienoje srityje pastebimas teigiamas pokytis – vis dėlto jis nepakankamai žymus, kad situaciją pakeistų reikšmingai. Pavyzdžiui, sužinoję apie savo vaiko translytiškumą, jam palaikymą išreikštų 25 proc. apklausos dalyvių, 2018 m. taip teigė 20 proc. apklaustųjų. Nemažas pokytis pastebimas translyčių žmonių lygiateisiškumo užtikrinimo srityje. 2018 m. 12 proc. gyventojų nurodė, kad translyčių asmenų teisėmis valstybė turėtų rūpintis daugiau nei dabar, o 2024 m. paklausti, kiek valstybė turėtų užtikrinti translyčių asmenų apsaugą nuo diskriminacijos, „daugiau nei dabar“ atsakymą rinkosi 26 proc. apklaustųjų. Paradoksalu, kad daugiau nei pusė respondentų (-čių) mano, jog Lietuvoje gyvenantys translyčiai žmonės dėl neigiamų visuomenės nuostatų su sunkumais susiduria tik retai arba labai retai. Tie (-os) patys (-čios) apklausos dalyviai (-ės) teigia, kad translyčiams asmenims gali būti sunku susirasti darbą ar išsinuomoti būstą, dalis nenorėtų matyti translyčio (-ės) kolegos (-ės) ar kaimyno (-ės). Dažna (-as) gyventoja (-as) nesusieja savo asmeninio požiūrio, nuostatų ar veiksmų su realiu poveikiu translyčių žmonių patirtims.

Galiausiai visuomenės nuostatų apklausa signalizuoja, kad visuomenėje klausimais, susijusiais su translytiškumu ar translyčiais asmenimis, yra labai daug nežinojimo, neužtikrintumo. Tai iliustruoja daugumos klausimų rezultatai, kai didelė respondenčių (-tų) dalis renkas atsakymus „nežinau“, „negaliu pasakyti“, „nei sutinku, nei nesutinku“ ir t. t. Pavyzdžiui, kaip reaguotų, jei jų vaikas pasakytų, kad yra translytis, nežino 28 proc. žmonių, t. y. beveik kas trečias (-ia) Lietuvos gyventojas (-a).

Kokybinio tyrimo metodologija

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Įgyvendinant apžvalgą atliktas kokybinis sociologinis tyrimas kėlė keletą tikslų: atskleisti translyčių asmenų patirtis ir iššūkius įvairiose gyvenimo srityse bei suformuoti informuotas rekomendacijas valstybės institucijoms translyčių žmonių lygiateisiškumui Lietuvoje užtikrinti.

Siekiant įgyvendinti šiuos tikslus, apibrėžti keturi pagrindiniai tyrimo uždaviniai:

1. apžvelgti Lietuvos teisės aktus bei nustatyti teisinės bazės trūkumus translyčių asmenų lygiateisiškumo srityje.
2. Įgarsinti translyčių asmenų patirtis ir iššūkius įvairiose gyvenimo srityse, tokiose kaip teisė į lytinės tapatybės pripažinimą, prieiga prie sveikatos priežiūros paslaugų, darbo rinka, būsto nuoma, neapykanta motyvuotų nusikaltimų patirtis ir kt.
3. Suformuoti rekomendacijas siekiant užtikrinti translyčių asmenų lygiateisiškumą ir apsaugą nuo diskriminacijos.
4. Pateikti patikimą, prieinamą ir asmeninėmis patirtimis grįstą informaciją apie translyčius žmones.

Tyrimo dalyviai ir jų atranka

Kokybinio sociologinio tyrimo duomenis sudaro šie pagrindiniai šaltiniai: pusiau struktūruoti giluminiai interviu su translyčiais žmonėmis ir su jais (-omis) dirbančiais (-iomis) specialistais (-ėmis), nacionalinių teismų bylų dokumentai. Lietuvos ir tarptautiniai strateginiai dokumentai bei tyrėjo lauko tyrimo užrašai.

Iš viso buvo atlikti 23 interviu:

- 17 interviu su translyčiais žmonėmis;
- 6 interviu su specialistėmis teisės ir sveikatos priežiūros srityje, dirbančiomis su translyčiais žmonėmis (vienas iš jų – patikslinamasis).

Pagrindiniai tyrimo dalyvių atrankos metodai: tikslinė atranka (angl. *purposive sampling*) ir sniego gniūžtės atranka (angl. *snowball sampling*). Atsižvelgiant į tyrimo tikslą ir uždavinius, dalyvauti jame buvo kviečiami Lietuvoje bent dvejus metus gyvenantys (gyvenę) translyčiai ir nebinarinės lyties tapatybės žmonės. Tyrimo imtis buvo formuojama siekiant atspindėti tyrimo dalyvių įvairovę. Interviu buvo atlikti su įvairių lyties tapatybių, skirtinguose tranzicijos etapuose esančiais, įvairaus amžiaus, sveikatos būklės, tautybės, socioekonominės padėties translyčiais žmonėmis, taip pat turinčiais skirtingą santykį su translyčių žmonių bendruomene (aktyvistais (-ėmis); sekančiais (-iomis) bendruomenės veiklą, tačiau joje nedalyvaujančiais (-iomis) ir t. t.). Didžioji dalis informantų (-čių) gyveno didmiesčiuose. 6 interviu buvo atlikti su specialistėmis teisės ir sveikatos priežiūros srityse: translyčiams asmenims nacionaliniuose teismuose atstovaujančia advokate, su translyčiais žmonėmis dirbančia endokrinologe, psichiatre, psichiatre-psichoterapeute ir neapykantos nusikaltimų srityje dirbančia eksperte.

Tyrimo ribotumas

Vienas iš pagrindinių tyrimo ribotumų – imties dydis. Nors ir buvo siekta aprėpti skirtingų translyčių ir nebinarinės lyties tapatybės žmonių patirtis, atsižvelgiant į jų etninę priklausomybę, gyvenamąją vietą, socioekonominę padėtį ir kt. faktorius, kurie lemia skirtingus patyrimus, dalis patirčių neturėjo galimybės būti įgarsintos. Tyrimo ribotumą taip pat iš dalies nulėmė dalyvių atrankos metodai – dalyvauti mažiau galimybių turėjo prastesnę prieigą prie informacinių technologijų turintys arba jos apskritai neturintys translyčiai žmonės, taip pat sąmoningai socialiniuose tinkluose nedalyvaujantys žmonės. Mažiau galimybių patekti į tyrimo imtį taip pat turėjo vyresnio amžiaus, mažesnių miestų ir miestelių gyventojai (-os) ir visi (-os) tie (-os), kurie (-ios) visuomenėje patiria didelę diskriminacijos ar transfobijos našta, lemiančią nenorą kalbėti apskritai.

Teisė į lytinės tapatybės pripažinimą

Pirmoji apžvalgoje aptariama sritis – teisė į lytinės tapatybės pripažinimą. Nepaisant Civilinio kodekso nuostatos, numatančios asmens teisę į lytinės tapatybės pripažinimą bei nuolatinių Tarybos Ministrų Komiteto raginimų įgyvendinti bylos *L. prieš Lietuvą*³ sprendimą, **Lietuvoje vis dar nėra priimtas lytinės tapatybės pripažinimo įstatymas**. Šią teisės spragą iš dalies užpildo nacionalinių teismų praktika – asmenys gali kreiptis į teismą dėl lyties žymens ir vardo bei pavardės keitimo civilinės būklės įrašuose. Tyrimas parodė, ar ir kaip tokia procedūra atitinka tarptautines rekomendacijas:

Proceso trukmė. Teismo procesas užtrunka nuo vieno iki keleto mėnesių. Visgi atsižvelgiant į tai, kad teismui yra reikalinga iš psichiatro (-ės) gauta diagnozė (diagnozės gavimo trukmė varijuoja nuo vieno apsilankymo pas gydytoją iki keleto mėnesių ar net metų (žr. skyrių „Sveikatos priežiūra“), lytinės tapatybės pripažinimo proceso trukmė gali gerokai išsitęsti.

Skaidrumas. Nors susiformavusi teismų praktika yra gana progresyvi, tyrimas atskleidė, kad tiek proceso trukmė, tiek eiga daugiausia priklauso nuo bylai priskiriamo (-os) teisėjo (-os) žinių ir diskrecijos.

Prieinamumas. Civilinės būklės įrašų keitimo per teismą prieinamumas yra stipriai lemtas asmens finansinių galimybių. Advokato (-ės) atstovavimas teisme šiuo metu kainuoja apie 700 EUR, taip pat dar yra mokamas žyminis mokestis, naujų asmens dokumentų (paso, asmens tapatybės kortelės, vairuotojo pažymėjimo ir t.t.) gamyba ir pan. Prieinamumą prie lytinės tapatybės pripažinimo procedūros taip pat stipriai riboja diagnozės reikalavimas (papildomi laiko ir finansiniai ištekliai, taikoma diferencinė diagnostika (žr. skyrių „Sveikatos priežiūra“) ir t. t.).

³ *L. prieš Lietuvą*, Europos Žmogaus Teisių Teismas, 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas, peticijos Nr. 27527/03.

✘ **Depatologizavimas.** Nuo 2017 m. susiformavo praktika, kad lytinės tapatybės pripažinimas neturi būti siejamas su chirurginėmis negrįžtamomis medicininėmis intervencijomis, visgi civilinės būklės įrašų keitimui yra taikomas diagnozės reikalavimas. Žmonių istorijos taip pat rodo, kad vis dar pasitaiko atvejų, kai teisme reikia „įrodyti“ savo lyties tapatybę, pateikti gydytojų išrašytus medikamentų receptus ar konsultacijų išrašus, endokrininių ar kt. tyrimų rezultatus ir pan.

✘ **Reikalavimas nutraukti santuoką.** Reikalavimas būti nesudarius arba nutraukti santuoką Lietuvoje yra taikomas. Tyrimas atskleidė, kad toks reikalavimas riboja translyčių asmenų teisę į lytinės tapatybės pripažinimą ir į šeiminių gyvenimą, nes žmonės yra priversti rinktis tarp santuokos išsaugojimo ir jų lytinę tapatybę atitinkančių dokumentų.

? **Amžiaus ribojimas.** Teismai tenkina ir nepilnamečių translyčių asmenų prašymus dėl asmens duomenų keitimo civilinės būklės įrašuose. Tokiais atvejais rečiau taikoma rašytinio proceso tvarka, prašoma papildomų įrodymų, reikalingas abiejų tėvų sutikimas.

Iš dalies šioms problemoms spręsti 2021 m. teisingumo ministrė pasirašė „Įsakymą dėl asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklių patvirtinimo“, kuriuo **buvo įtvirtinta galimybė translyčiams asmenims administracine tvarka pasikeisti vardą ir pavardę (keičiami tik asmenvardžiai, lyties žymuo ir asmens kodas nekeičiami)**. Visgi ši galimybė yra prieinama tik asmenims, kurie yra:

- ✘ pilnamečiai;
- ✘ nėra sudarę santuokos / yra išsiskyre;
- ✘ turi diagnozę.

Tyrimo dalyviai (-ės) tokią galimybę apibūdino kaip galimą alternatyvą tiems, kurie dėl finansinių priežasčių negali pasikeisti vardo, pavardės, asmens kodo ir lyties žymens per teismą. **Kaip didžiausią šios procedūros trūkumą translyčiai žmonės įvardijo būtinybę atskleisti savo lyties tapatybę tretiesiems asmenims** prieš savo valią, nes atnaujinti vardas ir pavardė nesutampa su dokumente užfiksuota lytimi ir asmens kodu.

Keletas tyrimo dalyvių įvardijo, kad naujoji tvarka gali tapti išėjimi kai kuriems nebinarinės lyties tapatybės žmonėms, nes pakeistas vardas ir pavardė neatitinka dokumentuose nurodyto lyties žymens ir asmens kodo, taip tarsi išeinant už vienos lyties ribų. Vis dėlto tyrime dalyvavę **nebinarinės lyties tapatybės žmonės pabrėžė būtinybę sudaryti galimybę asmens tapatybės dokumentuose apskritai nenurodyti lyties arba įvesti neutralų lyties žymenį, kuris būtų naudojamas civilinės būklės aktų įrašuose** (nors pastarasis variantas galimai nebūtų saugus asmenims, nenorintiems atskleisti savo tapatybės tretiesiems asmenims). Pabrėžta ir susistemintos informacijos apie jiems / joms prieinamas galimybes būtinybė.

Apibendrinant galima teigti, kad nors Lietuvoje egzistuoja lytinės tapatybės pripažinimo galimybė, ji šiuo metu nėra ori ir lengvai prieinama visiems translyčiams asmenims.

Duomenų atnaujinimas pakeitus duomenis

Tyrimas atskleidė, kad translyčiams žmonėms su asmens duomenų atnaujinimu įvairiuose dokumentuose susijusių problemų kyla tiek viešajame, tiek privačiam sektoriuje, pvz., švietimo, gydymo įstaigose, gaunant prekes ir paslaugas ir t. t. Kokybinio tyrimo dalyviai ir dalyvės pasakojo, kad po teismo sprendimo dėl asmens tapatybės dokumentų keitimo jie / jos būdavo informuojami (-os), jog teismo sprendimas įsigalios per mėnesį ir asmens tapatybės duomenys bus atnaujinti. Vis dėlto dažnai dalyviai (-ės) apie tai sužinodavo atsitiktinai, pvz., nebegalėdami prisijungti prie savo paskyrų („Smart-ID“, „e. sveikatos“ ir t. t.). Daugiausia problemų dėl duomenų atnaujinimo vis dar kelia „e. sveikatos“ sistema, perkeliant sveikatos istoriją (ar dalį jos) į esamą paciento (-ės) „e. sveikatos“ paskyrą bei apsaugant jautrius duomenis nuo jų atskleidimo tretiesiems asmenims.

Kaip teigiamas pokytis duomenų atnaujinimo srityje paminėtinas 2020 m. priimtas švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymo⁴, reguliuojančio diplomų, diplomų priedėlių, studijų pažymėjimų ir brandos atestatų rengimo ir išdavimo tvarką, pakeitimas, kuriuo nustatoma išsilavinimą įrodančių dokumentų atnaujinimo tvarka translyčiams asmenims. Visgi tyrimas parodė, kad žmonėms trūksta informacijos, kaip pasikeisti išsilavinimą įrodančius dokumentus, o kartais tos informacijos trūksta ir švietimo įstaigoms, nes net ir egzistuojant įsakymo pakeitimui dokumentus pakeisti atsisakoma.

Sveikatos priežiūros paslaugos

Translyčių asmenų sveikatos priežiūros srityje reikšmingas pokytis įvyko 2022 m., sveikatos apsaugos ministro įsakymu patvirtinus „Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašą“⁵. Vadovaudamiesi aprašu, translyčiai asmenys translytiškumo diagnozę bei pakaitinę hormonų terapiją gali gauti ir per viešųjų paslaugų sistemą, ne tik kreipdamiesi į pavienius (-es) privačius (-ias) gydytojus (-as). Kaip pagrindinį teigiamą sveikatos aprašo patvirtinimo aspektą tyrime dalyvavę translyčiai asmenys vertina tai, kad vizitai pas gydytojus (-as) bei susiję tyrimai (pavyzdžiui, endokrininiai tyrimai vartojant hormonus) po sveikatos aprašo patvirtinimo tapo kompensuojami ligonių kasų lėšomis, taip gerokai padidinant paslaugų prieinamumą. Visgi praktikoje aprašas turi daug ribotumų:

- ✘ apraše translytiškumas yra apibrėžiamas kaip sutrikimas, taip patologizuojant translyčių asmenų tapatybes.
- ✘ Diagnozė yra būtina sąlyga gauti prieigai prie pakaitinės hormonų terapijos ir taip mažinti hormonų terapijos prieinamumą bei pailginti laukimo laiką.

⁴ Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija (2020). Lietuvos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas: Dėl švietimo mokslo ir sporto ministro 2017 m. gegužės 15 d. įsakymo nr. V-362 „Dėl diplomų, diplomų priedėlių ir studijų pažymėjimų blankų privalomosios formos rengimo, gamybos, apskaitos, registracijos ir išdavimo tvarkos aprašo ir diplomo priedėlio pildymo rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo. Prieiga internetu <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/181de-881c60911eab2168935922ac3ab>

⁵ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas: Dėl lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašo patvirtinimo, 2022. Prieiga internetu <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/a824f0f0141711edb4cae1b158f98ea5>

- ✘ Nustatant diagnozę yra taikoma diferencinė diagnostika, kai gydytoja (-as) psichiatrė (-as) sprendžia, „ar nepasitenkinimas esama biologine lytimi nėra sukeltas kito psichikos ir elgesio sutrikimo“. Tai gali versti translyčius žmones slėpti patiriamus psichikos sveikatos sunkumus, pailgina laukimo trukmę iki reikalingų paslaugų gavimo ir gali lemti potencialiai sveikatai pavojingas praktikas, pavyzdžiui, nelegaliai gautų hormonų vartojimą be gydytojo (-os) priežiūros.
- ✘ Aprašas reglamentuoja tik labai mažą dalį paslaugų, t. y. tik pakaitinę hormonų terapiją.
- ✘ Nors numatydamas, kad tam tikros paslaugos yra suteikiamos, pirminio ir antrinio lygio ASPI aprašas teoriškai turėjo išplėsti paslaugų prieinamumą, tyrimo dalyviai (-ės) atkreipė dėmesį į tai, kad paslaugų teikimas visgi susikoncentravęs tretinio lygmens sveikatos priežiūros įstaigose.
- ✘ Numatydamas, kad asmuo siunčiamas konsiliumo konsultacijai tik tada, jei „turi stiprų ir nekintantį, trunkantį ne mažiau kaip 2 metus norą būti gydomas (-a) hormoniniais vaistais, kad jo (jos) kūnas atitiktų kitos, nei paciento esama biologinė lytis, lyties požymius“, palieka daug erdvės gydytojų interpretacijai ir gali neproporcingai išilginti prieigos prie reikiamų paslaugų trukmę.
- ✘ Apraše nėra apibrėžiamos jokios paslaugos nepilnamečiams asmenims.
- ✘ Nors apraše nustatoma, kad žmogui, pradėjusiam vartoti hormoninius preparatus dar iki įsakymo įsigaliojimo, nereikia pereiti per gydytojų konsiliumą, translyčių žmonių istorijos iliustruoja, kad šios nuostatos nebūtinai yra laikomasi.

Tyrimas taip pat atskleidžia, kad tiek privačiose, tiek viešosiose gydymo įstaigose, kreipdamiesi tiek dėl bendrųjų, tiek dėl translyčiams asmenims reikalingų sveikatos priežiūros paslaugų, translyčiai ir nebinarinės tapatybės asmenys susiduria su įvairiomis neigiamomis patirtimis ir sveikatos priežiūros specialistų (-čių) išankstinėmis nuostatomis. Tyrimo dalyviai (-ės) pasakoja apie situacijas, kai sveikatos priežiūros specialistai (-ės) nepagarbiai komentuoja ar klausia apie lytinę tapatybę, nuvertina pacientų (-čių) simptomus ir „nurašo“ juos translytiškumui. Taip pat su translyčiams asmenims reikalingomis paslaugomis dirbantiems specialistams (-ėms) dažnai itin trūksta žinių (pavyzdžiui,

apie pakaitinę hormonų terapiją), jų žinios yra pasenusios arba klaidingos.

Nebinarinės lyties tapatybės žmonių sveikatos priežiūros poreikiai Lietuvoje atliepiami dar prasčiau – žmonės vengia sveikatos priežiūros specialistams (-ėms) atskleisti savo lytinę tapatybę, pateikia ne visą ar netikrą informaciją apie save, nes kitaip rizikuoja negauti prieigos prie paslaugų ar procedūrų apskritai. Sveikatos priežiūros specialistai (-ės) retai linkę (-usios) teirautis apie tranzicijos (ar hormonų vartojimo) lūkesčius ir norimą kūno pokyčių intensyvumą.

Didžioji dalis tyrime dalyvavusių žmonių pabrėžė, kad diagnozės reikalavimo turėtų būti atsisakyta, o prieiga prie sveikatos priežiūros paslaugų translyčiams asmenims būtų grįsta informuoto sutikimo modeliu. Tai reiškia, kad pacientai (-ės) galėtų patys (-čios) priimti informuotus sprendimus dėl medicininių procedūrų, remdamiesi gydytojų pateikta išsamia informacija apie galimą šalutinį poveikį ir t. t. Lygiagrečiai itin svarbus ir gydytojų švietimas bei kompetencijų kėlimas.

Diskriminacija: teisinė apsauga ir translyčių žmonių patirtys

Tyrimo metu surinktos translyčių žmonių istorijos atskleidžia, kad diskriminacinės patirtys dėl lytinės tapatybės, lyties raiškos ir (ar) keletu tapatybių sankirtos išgyvenamos dažnai. Mokymosi aplinkoje su patyčiomis, fizinio ir psichologinio smurto apraiškomis, sąmoningu kreipimusi senuoju vardu ir / ar netinkamais įvardžiais translyčiai žmonės susiduria ne tik iš kitų mokinių, tačiau ir iš mokytojų ar socialinių darbuotojų. Kai kurios tyrimo dalyvių istorijos rodo, kad ugdymo specialistai (-ės) palaiko patyčių kultūrą netikėdami (-os) translyčių žmonių liudijimais. Tokios patirtys skatina translyčius asmenis vengti lankyti mokyklą, atsiriboti nuo socialinės aplinkos, didinant socialinę ir ekonominę atskirtį ateityje.

Tyrimas atskleidė, kad darbo rinkoje translyčiai žmonės taip pat susiduria su didele diskriminacijos rizika. Įsidarbinimo metu žmonės pasakoja sulaukę asmeninių ir įžeidžių klausimų dėl translytiškumo, kūno pokyčių arba lyties tapatybės, o kai kuriais atvejais atviro pasakymo, kad į darbą nebus priimti (-os) dėl savo lytinės tapatybės. Itin dažnai pasakojimuose atsikartojo mobingą ar priekabiavimą primenantis elgesys, toks kaip apkalbos, priešiški ar žeminantys komentarai ar replikos, priekabiavimo ar psichologinio smurto požymių turintis elgesys, kai žmogus ignoruojamas, su juo / ja nesikalbama, ji / jis nekviečiama (-as) į koleg(i)ų pasibuvimus ir pan. Darbo aplinkoje ypač pažeidžiami yra asmens tapatybės dokumentų nepasikeitę, ne didžiuosiuose miestuose gyvenantys translyčiai asmenys, taip pat translytės moterys ir kiti translyčiai asmenys, kuriems gimimo metu buvo priskirta vyriška lytis ir kurių lyties tapatybė ir (ar) lyties raiška yra moteriška.

Su neužtikrintumu translyčiai žmonės susiduria ir ieškodami būsto nuomai, o ypač į nesaugią poziciją patenka asmens tapatybės dokumentų nepasikeitę translyčiai žmonės. Bijodami, kad bus atsisakyta būstą nuomoti ar teks susidurti su žeidžiančiais komentarais, žmonės renkasi slėpti, kad yra translyčiai. Tyrimas taip pat atskleidė, kad dažnai dėl išgyvenamos sunkios finansinės situacijos, kuri yra lemta diskriminacijos darbo rinkoje, švietimo sistemoje ir kitose socialinio gyvenimo sferose, translyčiai žmonės renkasi gyventi su tėvais ar globėjais arba nuomojasi būstus mažesniuose miesteliuose, kur nuomos kainos žemesnės.

Struktūrinė diskriminacija švietimo ir darbo srityse apsunkina galimybę susirasti būstą, didina translyčių žmonių skurdo riziką, o pažeidžiamesnėje ekonominėje situacijoje esantys translyčiai žmonės susiduria su dar daugiau diskriminacijos.

Visgi Lygių galimybių įstatyme, apibrėžiančiame nuo diskriminacijos saugomus pagrindus, tokius kaip seksualinė orientacija, tautybė, amžius ir pan., lytinė tapatybė (ir lyties raiška) nėra išskirta. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba skundus lytinės tapatybės pagrindu galėtų tirti kaip skundus dėl lyties – tiek tuo atveju, jei su translyčiu asmeniu elgiamasi mažiau palankiai nei su kitos lyties asmeniu (pavyzdžiui, su translyte moterimi elgiamasi mažiau palankiai nei su cislyčiu vyru), tiek tuo atveju, kai asmuo patiria mažiau palankų elgesį nei kiti tos pačios lyties cislyčiai asmenys (pavyzdžiui, su translyte moterimi elgiamasi

mažiau palankiai nei su cislyte moterimi). Visgi skundų dėl galimos diskriminacijos lytinės tapatybės pagrindu Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba sulaukia itin mažai – 2019–2023 m. Tarnyba iš viso gavo 3 skundus, tik viename iš jų pripažinta diskriminacija. Lytinės tapatybės pagrindo nebuvimas įstatyme lemia tai, kad translyčių asmenų diskriminacija statistikoje lieka nematoma ir taip apsunkina galimybes suvokti problemos mastą.

Neapykanta motyvuoti nusikaltimai

Lytinė tapatybė ir lyties raiška taip pat nėra atskirai apibrėžtos ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso nuostatose. Visgi 2023 m. patvirtintos Generalinės prokurorės ikiteisminio tyrimo metodinės rekomendacijos⁶ apibrėžia tiek lytinę tapatybę, tiek lyties raišką kaip saugomus bruožus, o šiais motyvais įvykdytus neapykantos nusikaltimus rekomenduoja tirti kaip nusikaltimus dėl lyties. Nepaisant to, tikėtina, kad tokios veikos lytinės tapatybės ar lyties raiškos pagrindu dažniausiai yra tiriamos kaip nusikaltimai dėl seksualinės orientacijos, tad neapykantos nusikaltimai dėl lytinės tapatybės statistikoje neatsispindi.

Surinktos tyrimo dalyvių istorijos iliustruoja, kad su neapykanta motyvuotu smurtu translyčiai žmonės susiduria sistemingai. Su didesne smurto rizika dažniau susiduria mažesniuose miesteliuose, kaimiškose vietovėse gyvenantys translyčiai asmenys. Tyrimas taip pat patvirtino, kad vyrauja nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis, o net ir susidūrę su smurtu translyčiai asmenys nėra linkę į jas kreiptis. Nesitikėdami sulaukti pagalbos iš atsakingų institucijų, translyčiai žmonės sąmoningai vengia potencialiai nesaugių aplinkų, pavyzdžiui, viešųjų baseinų, sporto klubų, paplūdimių ir kitų vietų, kur gali

⁶ Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras (2023). Įsakymas dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos ikiteisminio tyrimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo, Nr. I-164 (2023). https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2023/09/20230726_neapykantos_nusikaltimai_rekomendacijos.pdf

kilti didesnė rizika sulaukti nepageidaujamo elgesio. Lankydamiesi tokiose vietose, žmonės dažniausiai aktyviai stebi aplinką, apgalvoja galimus išėjimus. Apibendrinus tyrimas atskleidžia, kad translyčiai žmonės įvairiose aplinkose dažnai nesijaučia saugūs ir nesitiki sulauksiantys pagalbos.

Šeimos santykiai

Norėdami realizuoti teisę į lytinės tapatybės pripažinimą translyčiai žmonės turi būti nesudarę santuokos arba išsiskyre. Tokiais atvejais translyčiai žmonės yra priversti rinktis tarp galimybės pasikeisti dokumentus ir santuokos išsaugojimo. Po lytinės tapatybės pripažinimo translyčiai asmenys gali sudaryti santuoką su kitos lyties asmeniu (lytis vertinama pagal dokumentus), tačiau civilinė partnerystė ar santuoka su tos pačios lyties asmeniu Lietuvoje nėra galima. Šie ribojimai kelia reikšmingų sunkumų translyčiams asmenims.

Translyčių ir nebinarinės lyties tapatybės asmenų galimybes kurti šeimą apsunkena ir draudimas įsivaikinti arba tapti vaiko globėju (-a), turint translytiškumo diagnozę⁷. Svarbu ir tai, kad translyčiams asmenims pasikeitus civilinės būklės įrašus (vardą, pavardę, lyties žymenį, asmens kodą) tokie duomenys nėra keičiami jų vaikų gimimo įrašuose⁸. Bet kokiose situacijose, kai reikia įrodyti motinystę / tėvystę, translyčiai asmenys yra priversti kaskart atskleisti savo lytinę tapatybę, pateikdami įrodymus, kad civilinės būklės įrašai buvo pakeisti.

⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija (2022). Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas dėl ligų, kuriomis sergantis asmuo negali būti įvaikintoju ir (ar) negali būti skiriamas vaiko globėju (rūpintoju), sąrašo patvirtinimo, TAR, 2022-06-21, Nr. 13327: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a51f43f2f19a11ecbfe9c72e552dd5bd?jfwid=-osof72tar>

⁸ Leonaitė, E. ir Jurgaitis, A. (2022). *Teisė į lytinės tapatybės pripažinimą Lietuvoje. Nacionalinė apžvalga*. Prieiga internetu <https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2022/06/THEMATIC-REVIEW-2021-Report-LGR-Lithuania-Lithanian-1.pdf>

IŠVADOS

▶ **Teisinės sistemos trūkumai.** Lietuvos teisinė sistema neužtikrina translyčių ir nebinarinės lyties tapatybės žmonių lygiateisiškumo. Lietuvoje nėra priimto lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo, kuris reglamentuotų greitą, skaidrią ir lengvai prieinamą lytinės tapatybės pripažinimo procedūrą. Nebinarinės lyties tapatybės asmenims nėra sudaryta galimybė asmens tapatybės dokumentuose pasirinkti trečią lyties žymens variantą arba visai nenurodyti lyties, o translyčiams asmenims reikalingų sveikatos priežiūros paslaugų spektras ir prieinamumas yra ribotas.

▶ **Įrodinėjimo našta.** Poreikis įrodinėti savo lytinę tapatybę žemina translyčių ir nebinarinės lyties tapatybės asmenų orumą. Tapatybę pirmiausia reikia įrodyti psichiatru (-ei), nes diagnozė yra reikalinga bet kokioms tolesnėms lytį patvirtinančioms paslaugoms / procedūroms gauti, taip pat keičiant civilinės būklės įrašus per teismą ir įvairiose kasdienėse situacijose. Pavyzdžiui, norint įrodyti tėvystę, kai vienas iš tėvų yra translytis (-ė).

▶ **Struktūrinė diskriminacija.** Translyčiai ir nebinarinės lyties tapatybės asmenys susiduria su struktūrine, sistemine diskriminacija, kuri pasireiškia visose gyvenimo srityse – ieškant darbo ar būsto, jau įsidarbinus, gaunant bendrąsias sveikatos priežiūros paslaugas, švietimo srityje ir t. t. Tačiau efektyvi apsauga nuo diskriminacijos nėra užtikrinama lytinę tapatybę ir / ar lyties raišką apibrėžiant teisės aktuose.

▶ **Nepasitikėjimas institucijomis.** Translyčiai asmenys įvairiose aplinkose ir situacijose dažnai jaučiasi nesaugiai ir susiduria su nemaža nepageidaujamo, smurtinio elgesio rizika. Nepaisant to, apie patirtą diskriminaciją ar smurtą pranešama retai, vyrauja nepasitikėjimas institucijomis, netikėjimas, kad kažkas pasikeis ar kad jų teisės bus apgintos.

▶ **Sąveikinė diskriminacija.** Diskriminacija ir socialinė atskirtis dažnai patiriama sąveikaujant kelioms nelygybės formoms. Translyčių ir nebinarinės lyties tapatybės asmenų pažeidžiamumas yra lemtas ne tik jų lytinės tapatybės ir (ar) lyties raiškos, tačiau ir kitų tapatybės bruožų bei jų sąveikos, ypač socio-

ekonominės padėties, (psichikos) sveikatos būklės, tautybės, amžiaus. Šių tapatybių sąveika ne tik didina diskriminacijos įvairiose gyvenimo srityse riziką, bet ir gali riboti ar apskritai užtverti prieigą prie translyčiams asmenims būtinų paslaugų, pavyzdžiui, dokumentų keitimo ar pakaitinės hormonų terapijos.

▶ **Pažeidžiamumą didinantys veiksniai.** Išskirtinai pažeidžiamoje situacijoje yra asmens tapatybės dokumentų nepasikeitę translyčiai ir nebinarinės lyties tapatybės žmonės. Dokumentų negalintys pasikeisti žmonės daug dažniau susiduria su įvairių formų diskriminacija įvairiose gyvenimo srityse: tiek ieškodami darbo, tiek jau dirbdami, tiek ieškodami būsto ar gaudami bet kokias kitas paslaugas. Taip pat pažeidžiamesnės padėties yra ne didmiesčiuose gyvenantys translyčiai žmonės bei translytės moterys ir kiti translyčiai asmenys, kuriems gimimo metu buvo priskirta vyriška lytis ir kurių lyties tapatybė ir (ar) lyties raiška yra moteriška. Jų istorijose dažnai dominuoja nepriėmimo, atskirties, psichologinio ir fizinio smurto artimoje aplinkoje ir viešose erdvėse leitmotyvai.

▶ **Finansinis aspektas.** Daugybę translyčių asmenų pasirinkimų ir galimybių lemia finansinis aspektas. Kai kurie žmonės neturi galimybių pasikeisti dokumentų, atskirai nuo šeimos ar didesniame mieste nuomotis būsto, atlikti lytį patvirtinančių procedūrų. Tai tik dar labiau didina atskirties, diskriminacijos ir skurdo riziką. Diskriminacija ir skurdas veikia uždaro rato principu, iš kurio sunku ištrūkti. Pavyzdžiui, žmogui, kuris negali pasikeisti asmens dokumentų į jo / jos lyties tapatybę atitinkančius, dėl visuomenėje vyraujančių neigiamų nuostatų daug sunkiau susirasti darbą, o neturint gerai apmokamo darbo daug sunkiau pasikeisti asmens tapatybės dokumentus, nes lytinės tapatybės pripažinimo procedūra kainuoja gana brangiai. Tad skurdas tuo pat metu yra ir diskriminacijos priežastis, ir diskriminacijos pasekmė, o diskriminacija vienoje srityje didina diskriminacijos riziką ir daugelyje kitų sričių.

REKOMENDACIJOS

Lytinės tapatybės pripažinimo procedūros prieinamumui didinti

1. Priimti lytinės tapatybės pripažinimo įstatymą, kuris reglamentuotų greitą, skaidrią ir prieinamą administracinę procedūrą, leidžiančią translyčiams asmenims atnaujinti vardą, pavardę, lyties žymenį ir asmens kodą civilinės būklės įrašuose, užtikrinant, kad:
 - a. procedūra grįsta saviapibrėžties principu, t. y. lytinės tapatybės pripažinimui nebūtų keliami jokie medicininiai reikalavimai, tokie kaip psichiatrinės diagnozės turėjimas;
 - b. nebūtų taikomas reikalavimas būti nesudarius arba nutraukti santuoką;
 - c. procedūra būtų prieinama visiems translyčiams ir nebinarinės lyties tapatybės žmonėms, nepriklausomai nuo jų amžiaus, socioekonominės padėties, sveikatos statuso, migracijos istorijos ir pan.;
 - d. nustatyta procedūra būtų paprasta ir aiški, be papildomų biurokratinių ar finansinių barjerų;
 - e. civilinės būklės įrašų pakeitimai būtų taikomi visose gyvenimo srityse.
2. Harmonizuoti asmens duomenų pakeitimą įvairiose sistemose po asmens duomenų pasikeitimo civilinės būklės aktų įrašuose, pavyzdžiui, „e. sveikatoje“, užtikrinant duomenų saugumą ir neatskleidimą tretiesiems asmenims.
3. Konsultuojantis su translyčių ir nebinarinės tapatybės asmenų bendruomene, įvesti trečią lyties žymens pasirinkimą civilinės būklės įrašuose ir asmens tapatybės dokumentuose.

4. Sudaryti galimybę asmens tapatybės dokumentuose nenurodyti lyties.
5. Trumpuoju laikotarpiu, iki patvirtinant lytinės tapatybės pripažinimo įstatymą, tobulinti asmenvardžių keitimo procedūrą, panaikinant diagnozės reikalavimą, amžiaus ribą bei reikalavimą būti nesusituokus arba nutraukti santuoką.
6. Trumpuoju laikotarpiu, iki patvirtinant lytinės tapatybės pripažinimo įstatymą, parengti gaires translyčiams žmonėms apie asmenvardžių keitimo ir lytinės tapatybės pripažinimo per teismą procesą, tikėtiną trukmę ir pan. Priėmus įstatymą ar kitus susijusius pakeitimus, gaires atitinkamai atnaujinti.
7. Parengti informacinį paketą translyčiams žmonėms apie tolesnius žingsnius, laukiančius po teigiamo teismo arba civilinės metrikacijos sprendimo dėl civilinės būklės įrašų keitimo, nurodant, kurios institucijos duomenis atnaujins automatiškai, į kokias institucijas reikia kreiptis dėl įvairių dokumentų atnaujinimo ir išdavimo, kokios teisinės lytinės tapatybės pripažinimo pasekmės ir pan. Priėmus įstatymą ar kitus susijusius pakeitimus, informacinį paketą atnaujinti atitinkamai.

Sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumui didinti

8. Išversti ir adaptuoti 11-ąją TLK redakciją Lietuvai, atitinkamai atnaujinant sveikatos priežiūros aprašą translyčiams asmenims, atsisakant patologizuojančių terminų, nuostatų ir tikslinant jį taip, kad translytiškumas nebūtų laikomas sutrikimu ir nebūtų diagnozuojamas, o sveikatos priežiūros paslaugų teikimas būtų atsietas nuo diagnozės reikalavimo ir nebūtų laikomas „gydymu“.
9. Prieigą prie sveikatos priežiūros paslaugų translyčiams asmenims grįsti informuoto sutikimo modeliu, t. y. sudarant galimybę pacientams (-ėms) patiems (-čioms) priimti sprendimus, prieš tai suteikiant išsamią informaciją apie medicininę procedūrą, galimą šalutinį poveikį, gydymo trukmę ir t. t.

10. Atsisakyti diferencinės diagnostikos kriterijaus, nustatant, kad, esant poreikiui, pagalba sprendžiant psichikos sveikatos iššūkius yra teikiama paraleliai su translyčiams asmenims reikalingomis sveikatos priežiūros procedūromis, pavyzdžiui, pakaitine hormonų terapija.
11. Tobulinti sveikatos priežiūros aprašą, atsisakant jame dviprasmiško kriterijaus, numatančio, kad pakaitinė hormonų terapija yra skiriama, jeigu noras vartoti hormoninius preparatus „yra nekintamas ir trunka ne mažiau kaip 2 metus“.
12. Vadovaujantis tarptautiniais standartais, reglamentuoti sveikatos priežiūros paslaugas nepilnamečiams asmenims.
13. Plėsti translyčiams asmenims reikalingų sveikatos priežiūros paslaugų sąrašą (įtraukiant ne tik pakaitinę hormonų terapiją). Taip pat sudaryti galimybes Lietuvoje įsigyti alternatyvų hormonų injekcijoms, pavyzdžiui, gelio ar pleistrų.
14. Vykdyti gydytojų mokymus, supažindinant su (atnaujintu) aprašu, jo nuostatomis ir jų taikymu, ir taip užtikrinti, kad jų būtų laikomasi. Mokymus vykdyti visų lygmenų asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančioms įstaigoms įvairiuose Lietuvos miestuose ir taip decentralizuoti paslaugų teikimą ir plėsti paslaugų prieinamumą.
15. Sudaryti galimybes gydytojams (-oms) kelti kompetenciją translyčių asmenų sveikatos priežiūros srityje, ugdant gydytojų kompetenciją paslaugas skirti atsižvelgiant į asmeninius žmogaus lūkesčius tranzicijai.
16. Vykdyti visų sveikatos priežiūros specialistų (-čių) mokymus apie etišką bendravimą su įvairiais (-iomis) pacientais (-ėmis), įskaitant translyčius ir nebinarinės lyties tapatybės asmenis. Užtikrinti, kad tokie mokymai būtų įtraukti ir į sveikatos priežiūros specialistų (-čių) rengimo programas.

Apsaugai nuo diskriminacijos gerinti

17. Įtraukti lytinę tapatybę kaip vieną iš draudžiamos diskriminacijos pagrindų į Lygių galimybių įstatymą.
18. Trumpuoju laikotarpiu, kol lytinės tapatybės pagrindas bus įtrauktas į Lygių galimybių įstatymą, atskirai fiksuoti skundų ir kreipimusių, gautų dėl galimos diskriminacijos lytinės tapatybės pagrindu, statistiką.
19. Į Lygių galimybių įstatymą įtraukti daugialypės diskriminacijos sąvoką.
20. Nacionaliniame strateginiame lygių galimybių veiksmų plane numatyti tikslines, ilgalaikes priemones translyčių ir nebinarinės tapatybės asmenų lygiateisiškumui didinti, taip pat numatant konkrečius rodiklius bei jų stebėsenos ir vertinimo mechanizmą, skirtą pamatuoti taikomų priemonių poveikiui. Užtikrinti, kad priemonėms įgyvendinti būtų skiriamas finansavimas. Planuojant priemones, atsižvelgti į kitus asmens tapatybės aspektus, pavyzdžiui, amžių, socioekonominę padėtį, migracijos istoriją ir pan., ir numatyti atitinkamas priemones skirtingoms problemoms spręsti.
21. Įtraukti lytinę tapatybę kaip prieglobsčio suteikimo pagrindą į prieglobsčio Lietuvoje suteikimo ir panaikinimo tvarkos aprašą.

Apsaugai darbo santykiuose užtikrinti

22. Pakeisti aprašus, nustatančius sveikatos reikalavimus atskiroms profesijoms ir darbams (pavyzdžiui, statutinės tarnybos pareigūnams (-ėms)), sudarant galimybę šiuos darbus dirbti translyčiams asmenims.
23. Darbovietėse aktyviai įgyvendinti lygių galimybių ir nediskriminavimo politiką, atskirą dėmesį skiriant translyčių asmenų lygiateisiškumui užtikrinti visose darbo santykių srityse, įskaitant įdarbinimo procesus, paaugštinimą ir t. t. Taip pat diegti skundų dėl nepageidaujamo elgesio,

patiriamos ar pastebimos diskriminacijos ar smurto mechanizmą, kuris užtikrintų pranešėjų konfidencialumą ir saugumą, apibrėžtų skaidrų skundų tyrimo procesą bei numatytą atsakomybę už nustatytus pažeidimus.

Saugiam mokymosi procesui užtikrinti

24. Užtikrinti, kad švietimo įstaigose veiktų efektyvūs patyčių prevencijos ir reagavimo į jas mechanizmai.
25. Į mokytojų ir švietimo srityje dirbančių specialistų (-čių) rengimo programas įtraukti bazinį mokymą apie translytiškumą, translyčius asmenis, pagarbaus bendravimo taisykles.
26. Organizuoti mokytojų ir kitų švietimo srityje dirbančių specialistų (-čių) mokymus apie žmonių įvairovę ir tai, kaip kurti saugią aplinką translyčiams (-ėms) mokiniams (-ėms).
27. Įvairinti švietimo turinį, įtraukiant skirtingų visuomenės grupių reprezentaciją.

Apsaugai nuo neapykantos nusikaltimų efektyvinti

28. Papildyti Baudžiamojo kodekso 169, 170 straipsnių, taip pat kitų straipsnių, kuriuose numatytos nusikalstamos veikos, kvalifikuojamos pagal neapykantos kriterijų, nuostatas, įtraukiant lytinės tapatybės ir lyties raiškos pagrindus.
29. Trumpuoju laikotarpiu, kol lytinė tapatybė ir lyties raiška bus įtrauktos į Baudžiamojo kodekso nuostatas, rinkti detalius statistinius duomenis apie neapykantos incidentus Lietuvoje, apimant registruotus atvejus, pradėtus ir nutrauktus ikiteisminius tyrimus, teismą pasiekusias bylas ir jų baigtis, išskiriant veikas, įvykdytas dėl lytinės tapatybės ir / ar lyties raiškos motyvo.

30. Stiprinti neapykantos kalbos, susijusios su lytine tapatybe ir / ar lyties raiška, socialiniuose tinkluose stebėseną ir atsaką į ją.
31. Vykdyti reguliarius mokymus policijos pareigūnams (-ėms) ir teisėsaugos institucijų darbuotojams (-oms) apie neapykantos kalbą ir neapykantos nusikaltimus dėl lytinės tapatybės bei apie pagarbų bendravimą su translyčiais ir nebinarinės tapatybės asmenimis.

Teisei į šeimos gyvenimą stiprinti

32. Priimti orų nesusituokusių porų šeiminius santykius reglamentuojantį partnerystės įstatymą, apimantį ir tos pačios lyties porų santykius.
33. Panaikinti nuostatas, pagal kurias translyčiams žmonėms, turintiems diagnozę F64.0, nėra leidžiama įsivaikinti ir tapti globėjais (-omis).
34. Sudaryti galimybę, pasikeitus asmenvardžiams, lyties žymeniui ir / ar asmens kodui civilinės būklės įrašuose, atitinkamai atnaujinti vaiko (-ų) gimimo dokumentus.

Visuomenės nuostatoms keisti

35. Konsultuojantis su translyčių asmenų bendruomene, įsiklausant į jos poreikius ir vadovaujantis principu, kad svarbiausia nepakenkti bendruomenei, rengti sąmoningumo didinimo kampanijas, siekiant griauti visuomenėje vyraujančias neigiamas nuostatas.
36. Į bendrąsias ugdymo programas įtraukti mokslu grįsto lytiškumo ugdymo modulį.